

РЕФОРМУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ З УРАХУВАННЯМ ІНОЗЕМНОГО ДОСВІДУ ЗАСТОСУВАННЯ ФОРМАЛІЗОВАНИХ САНКЦІЙ

У даний час в Україні відбувається переосмислення і реформування кримінального законодавства, викликане зміною суспільних цінностей, прагненням України до євроінтеграції, а також необхідністю заповнення прогалин, які існують у чинному кримінальному законодавстві. Зокрема, відповідно до Плану заходів щодо виконання обов'язків і зобов'язань України, що випливають із її членства у Раді Європи, затвердженого Указом Президента від 20 січня 2006 р. № 39/2006, для забезпечення верховенства права пропонується проведення подальшої гуманізації кримінального законодавства [1].

Наприклад, М. І. Хавронюк виділяє два напрямки гуманізації кримінального законодавства України:

- Створення системи покарань, що сприяла б максимально повному захисту людини, її життя і здоров'я, а також усіх її конституційних прав.
- Створення системи покарань та інших кримінально-правових заходів, яка служила б, у першу чергу, цілям виправлення винної особи і запобігання скоєнню нею нових злочинів.

Можна вважати, що більш доцільним було б вживання терміна «раціоналізація» законодавства, ніж терміна «гуманізація». При цьому треба визнати правильною точку зору М. І. Хавронюка про те, що покарання повинне бути адекватним злочину.

Чинний КК України передбачає караність ряду діянь, що варто було б віднести до адміністративних правопорушень. Як уже зазначалося раніше, законопроекти про реформування кримінального законодавства передбачають декриміналізацію ряду діянь, а також перегляд санкцій статей Особливої частини КК. У той же час значно менше уваги приділяється реформуванню положень Загальної частини Кримінального кодексу. Проте можна вважати, що раціоналізація застосування кримінальних покарань може бути досягнута двома шляхами:

- реформуванням системи покарань;
- реформуванням системи призначення покарань.

Варто зазначити, що ревізія системи призначення покарання ускладнена непослідовністю проведення реформ правосуддя в цілому. У даний час політика держави у сфері побудови системи незалежної судової влади явно свідчить про спрямованість на створення для суддів умов, що максимально забезпечують їхню незалежність. Можна констатувати, що створення для суддів умов найбільшого сприяння негативно позначається на корумпованості судової влади в цілому, що обумовлює застосування суддями кримінального закону, найчастіше керуючись своїми особистими інтересами, а зовсім не прагненням засто-

сувати до злочинця справедливе й адекватне покарання. Одним з варіантів протидії зловживанню владою з боку суддівського корпусу є впровадження у вітчизняне кримінальне законодавство формалізованих санкцій.

Прикладами практичного застосування формалізованих санкцій могли б послужити, як мінімум, дві системи призначення покарання: федеральна система призначення покарання США і відповідна система Російської Федерації.

Ці системи мають мало подібних рис, однак володіють одною загальною відмінною рисою у порівнянні із системою призначення покарання України, а саме — іншим баченням повноважень суду щодо призначення покарання. Зокрема, кримінальний кодекс РФ 1996 р. передбачає для суддів лише деякі обмеження у сфері призначення покарання, законодавство США максимально обмежує суддівський розсуд. У свою чергу, система призначення покарання України, на перший погляд, надає суду можливості для призначення гуманного покарання, економії мір заходів кримінальної репресії, а також для виправлення засудженого. Проте недолік вітчизняної системи призначення покарання приховано саме у наданні суду занадто широких повноважень у сфері визначення виду і розміру покарання.

Можна вважати, що раціоналізація системи призначення покарання у кримінальному законодавстві України може бути проведена у такі способи:

- а) частковою формалізацією санкцій за прикладом КК Російської Федерації [2];
- б) повною формалізацією санкцій за прикладом федеральної системи кримінального законодавства США;
- в) створенням оригінальної концепції призначення покарання з використанням часткової формалізації санкцій.

Варто думати, що варіанти «а» і «б» не можуть бути визнані доцільними в сучасних реаліях українського кримінального права.

Жорсткій формалізації санкцій властивий ряд недоліків, до того ж вона є нетиповою для кримінально-правової доктрини України. Часткова формалізація санкцій за прикладом КК РФ торкається лише деяких аспектів призначення покарання, що, ймовірно, є недостатнім. Таким чином, найбільш правильним підходом до реформування системи призначення покарання України є розроблення оригінальної концепції, заснованої на частковій формалізації санкцій шляхом впровадження спеціальних правил призначення покарання, що застосовуються лише у визначених законом випадках.

Останнім часом у літературі висловлювалися думки щодо доцільності створення в Україні органу на зразок федеральної Комісії з призначення покарання США. Зокрема, така пропозиція висловлювалася Т. Сахарук [3]. Проте подібний підхід навряд чи може бути застосований в Україні. Існуюча в США федеральна Комісія з призначення покарання є частиною механізму жорсткої формалізації санкцій. Система призначення покарання, що заснована на жорсткій формалізації санкцій, не властива кримінальному праву України, тому будь-які спроби такої формалізації санкцій приречені на невдачу. У той же

час, Т. Сахарук пропонує делегувати спеціальному органу функції роз'яснення особливостей застосування законодавства про призначення покарання на практиці, але ці функції вже покладено на Верховний Суд України, що уявляється правильним із усіх можливих позицій. Таким чином, необхідність створення спеціалізованої комісії уявляється дуже дискусійною.

Формалізація санкцій багато в чому сприяє забезпеченню незалежності суддів, хоча на перший погляд це твердження здається незрозумілим. Незалежність суддів забезпечується шляхом мінімізації тиску на суд ззовні, оскільки специфіка формалізованих санкцій значно зменшує реальні можливості для зловживань при призначенні покарання.

Можна вважати, що найкраще поєднання формального і дискреційного методів визначення покарання може бути досягнуте у випадку, коли метод дискреції застосовується за загальним правилом, а формальний метод — в окремо обговорених у законодавстві випадках. При призначенні покарання основне значення для правильного визначення виду і розміру покарання мають такі критерії, як особа винного і тяжкість скоєного злочинного діяння. Отже, характеристики особи винного і ступінь тяжкості злочинного діяння щонайкраще відображають випадки, при яких є необхідним застосування формалізованих санкцій. Зокрема, федеральна система призначення покарання США побудована за таким же принципом, з вімінностями у тому, що наведені критерії безпосередньо визначають покарання.

Як уже було зазначено, реформування кримінального законодавства України про призначення покарання слід проводити шляхом його раціоналізації. При цьому раціоналізація передбачає як гуманізацію законодавства, так і посилення репресії у деяких випадках, що в цілому повинно сприяти диференціації кримінальної відповідальності.

Гуманізація кримінального законодавства, у тому числі й гуманізація системи призначення покарання є доцільними лише стосовно осіб, що не були раніше засуджені за скоєння злочинних діянь. Раніше засуджена за скоєння навмисного злочину особа є потенційно небезпечною, оскільки рецидив злочину свідчить про недосягнення цілей, що були поставлені перед кримінальним покаранням. Ще більш небезпечною є особа, раніше засуджена за скоєння тяжкого чи особливо тяжкого злочину і яка знову вчинила такий злочин.

Таким чином, можна вважати обґрунтованою гуманізацію покарання стосовно осіб, що:

- уперше скоїли навмисні злочини невеликої і середньої тяжкості;
- уперше скоїли необережні злочини.

У свою чергу, є всі передумови для посилення покарання стосовно осіб, що скоїли рецидив тяжких або особливо тяжких навмисних насильницьких злочинів.

Як уже було зазначено, раціоналізація системи призначення покарання передбачає розширення диференціації кримінальної відповідальності, при цьому як критерій диференціації варто розглядати особистість винного. Оскільки запропоновані нововведення багато в чому ґрунтуються на досвіді

застосування федерального законодавства США про призначення покарання, то необхідно звернутися до інституту кримінальної кар'єри, що визначає особливості призначення покарання особам, які раніше були засуджені за вчинення злочинних діянь. Варто визнати раціональним підхід федеральної Комісії з призначення покарань про те, що при визначенні покарання враховуються лише ті злочини, що були скоєні у певний період часу, а не протягом всього життя особи. Зокрема, § 4A1.1(a) Керівництв із призначення покарання встановлює, що обвинувальний вирок, винесений раніше ніж за п'ятнадцять років до скоєння чергового злочину, не враховується при призначенні покарання [4].

Варто вважати, що передбачений Кримінальним кодексом інститут судимості не дозволяє повною мірою враховувати факт скоєння особою злочинних діянь у минулому, якщо судимість було знято чи погашено у встановленому законом порядку. Безумовно, наявність судимості в минулому впливає на характеристику особистості винного, однак у багатьох випадках цього недостатньо. Було б доцільно передбачити спеціальні норми, що встановлюють формалізовані правила урахування попередніх судимостей при призначенні покарання.

Зокрема, слід вважати за необхідне введення до КК спеціальних правил призначення покарання, застосовуваних стосовно осіб, які скоїли:

- а) необережні злочини уперше;
- б) навмисні злочини невеликої і середньої тяжкості уперше;
- в) рецидив тяжких або особливо тяжких насильницьких злочинів.

Уявляється очевидним, що у більшості випадків недоречно застосовувати покарання, пов'язане з ізоляцією від суспільства стосовно осіб, що скоїли необережні злочини. Проте вітчизняному кримінальному законодавству властиві більш ніж суворі санкції за вчинення злочинів з необережності. Вважається, що настільки суворі санкції тягнуть такі суспільно шкідливі результати:

- утруднюється компенсація шкоди потерпілим;
- зазвичай необережні злочини вчиняються законслухняними громадянами, поміщення яких у пенітенціарну установу на тривалий термін неминуче тягне їхню десоціалізацію;
- незважаючи на тяжкі наслідки, заподіяні вчиненням злочину, відсутня суспільна небезпека особистості винного.

Таким чином, можна стверджувати про необхідність пом'якшення застосовуваних покарань за скоєння необережних злочинів. При цьому найбільш раціональним шляхом для пом'якшення покарань можна вважати не ревізію санкцій Особливої частини КК, а введення спеціальних правил призначення покарання за скоєння злочинів з необережності. На користь такого підходу може бути наведений аргумент про те, що пом'якшення покарання не може бути виправданим у всіх випадках. Зокрема, якщо особа після вчинення злочину залишила потерпілого в безпорадному стані.

Стаття 50 КК України встановлює цілі кримінального покарання, що повинні бути досягнуті, таким чином пом'якшення санкцій статей Особливої

частини УК не може завжди бути виправданим. Якщо ж призначене покарання буде надмірно м'яким, то засуджений може сприйняти його як прояв крайньої лояльності закону стосовно злочинів подібного роду. Отже, подібний підхід може спричинити виникнення в суспільстві уявлень про фактичну безкарність за вчинення злочинів з необережності.

Таким чином, уявляється необхідним введення спеціальних правил призначення покарання з метою пом'якшення покарання лише стосовно осіб, що вперше вчинили необережні злочини.

Як було зазначено, введення спеціальних правил призначення покарання є доцільним і стосовно осіб, що вперше скоїли навмисні злочини невеликої чи середньої тяжкості. До таких осіб найбільш доцільно застосовувати не пов'язані з позбавленням волі покарання, про що свідчать законодавство і практика призначення покарання багатьох держав континентальної Європи. Варто зазначити, що федеральна система призначення покарання США заснована на протилежному підході, що обумовлює неможливість широкого застосування альтернативних позбавленню волі санкцій стосовно зазначеної категорії осіб. Ця особливість федеральної системи призначення покарання США навряд чи може бути оцінена позитивно.

У цілому ж доцільність застосування альтернативних позбавленню волі видів покарань за скоєння вперше злочинів невеликої чи середньої тяжкості можна вважати обгрунтованою, оскільки:

- особа, що вперше скоїла невеликої чи середньої тяжкості навмисний злочин зазвичай не є суспільно небезпечною, тому можна вважати, що поставлені перед кримінальним покаранням цілі можуть бути більш ефективно досягнуті без ізоляції такої особи від суспільства;

- можна вважати, що санкції Особливої частини КК, передбачені за вчинення злочинів у сфері господарської діяльності мають надмірно репресивний характер. У літературі неодноразово висловлювалися пропозиції щодо доцільності застосування штрафів, що перевершують у кілька разів розмір отриманої від скоєння злочину вигоди. Подібне покарання обумовило б недоцільність скоєння злочинів у сфері господарської діяльності, а також сприяло б досягненню превентивних цілей покарання;

- уявляється також можливим застосовувати альтернативні позбавленню волі покарання за скоєння вперше злочинів, що визначаються ст. 12 КК України як тяжкі, однак не є насильницькими, а також не тягнуть потенційно небезпечних для суспільства наслідків та не скоєні організованою групою. Наприклад, до таких злочинів можна віднести злочин, передбачений ч. 4 ст. 185 Кримінального кодексу, тоді як ч. 1 зазначеної статті відноситься законом до злочинів середньої тяжкості, при цьому як кваліфікуюча ознака використовується розмір матеріальної шкоди, заподіяної злочинцем. Як уже було зазначено вище, більш доцільним уявляється застосування штрафів, кратних розміру заподіяної злочинним діянням шкоди.

З іншого боку, відносно засудження за вчинення деяких злочинів слід визнати правильність підходу, що існує у федеральному кримінальному законо-

давстві США. Зокрема в тому, що покарання також виконують роль мір безпеки стосовно осіб, що скоїли злочинні діяння певних видів, а саме:

- злочини насильницького характеру;
- злочини у сфері незаконного обігу наркотичних речовин;
- злочини, пов'язані з незаконною торгівлею зброєю;
- злочини, скоєні організованою злочинною групою.

Правило «Трьох помилок», що одержало відображення в законодавстві США, є ефективним інструментом, що сприяє ізоляції від суспільства небезпечних злочинців [5]. Основна ідея цієї концепції могла б одержати розвиток у кримінальному праві України. Можна вважати, що це сприяло б ефективній протидії насильницькій злочинності, наркотизму, а також організованій злочинності в цілому. Факт вчинення рецидиву тяжкого чи особливо тяжкого навмисного насильницького злочину свідчить про найбільшу ймовірність скоєння особою тяжких злочинів у майбутньому. Тим більшою є ця ймовірність, якщо особу було втягнуто в організовану злочинну діяльність. Таким чином слід вважати, що введення до КК спеціальних правил призначення покарання, що підсилюють кримінальну відповідальність, є обґрунтованим стосовно:

– осіб, що раніше були засуджені за вчинення тяжкого чи особливо тяжкого насильницького злочину та знову вчинили такий злочин. Вважається, що доцільним є призначення таким особам покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше ніж половина строку, передбаченого санкцією відповідної статті Особливої частини цього Кодексу;

– осіб, які двічі були засуджені за вчинення тяжкого або особливо тяжкого насильницького злочину та вони знову вчинили такий злочин. Можна вважати, що до таких осіб є обґрунтованим призначення покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше ніж тринадцять років.

Таким чином, можна вважати доцільним вдосконалення законодавства про призначення кримінальних покарань у двох вищерозглянутих напрямках: як у напрямку його гуманізації, так і у напрямку посилення кримінальної репресії щодо деяких категорій осіб, а також за вчинення деяких видів злочинів. Обґрунтованість такого підходу доводиться практичними результатами, що були отримані, зокрема, у США. Загалом, зазначений підхід дозволить ефективно реалізовувати принцип економії засобів кримінальної репресії, а також забезпечити реальну протидію рецидивній злочинності.

Література

1. Хавронюк М. І. Цілі та напрямки гуманізації кримінального законодавства України відповідно до європейських стандартів // Вісник центру суддівських студій. — 2006. — № 9. — С. 4.
2. Уголовный кодекс Российской Федерации. — С.Пб. : Литера, 1998. — 176 с.
3. Сахарук Т. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2006. — С. 5.
4. United States Sentencing Guidelines Manual, 2006 Ed. — St. Paul : West Group Publishing Co., 2006. — 1545 p.
5. Поляцкий Е. Ю. Механизм противодействия рецидивной преступности в США // Юридический вестник. — 2007. — № 1. — С. 67.

Анотація

На основі аналізу федерального кримінального законодавства США у статті робиться висновок, що раціоналізація системи призначення покарання передбачає розширення диференціації кримінальної відповідальності, при цьому як критерій диференціації варто розглядати особистість винного.

Ключові слова: диференціація кримінальної відповідальності, федеральне кримінальне законодавство США.

Summary

Comparative analysis of US sentencing guidelines and the state of sentencing process in Ukraine suggests that differentiation of criminal responsibility in the future should be connected with personal trends of the offender.

Keywords: US sentencing guidelines, differentiation of criminal responsibility.

УДК 343.21:343.54(091)

О. М. Сікан

**ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА,
СПРЯМОВАНОГО НА ЗАХИСТ ІНТЕРЕСІВ СІМ'Ї ТА НЕПОВНОЛІТНІХ**

Визнаючи Кримінальний кодекс єдиним джерелом кримінального права, законодавець виключає принципову можливість зміни сфери регуляції кримінально-правових відносин будь-якими іншими нормативно-правовими актами. Разом з тим, на чому зауважує проф. В. О. Туляков, така позиція дещо суперечить сутності криміналізації, яка включає у своє поняття не лише кримінально-правову норму, але й процес її формування та розвитку, процес її буття [11, 213]. Як зазначив С. С. Алексєєв, «введення юридичної заборони виявляється необхідним у випадках, коли в соціальній дійсності існують (реально або ж у вигляді можливості) факти порушень меж дозволеного, у зв'язку з цим виникає небезпека для суспільства і виникає необхідність забезпечити шляхом юридичної заборони типові масові процеси життєдіяльності» [3, 74]. Відомо, що ідеальних законів не існує. Життя обумовлює як прогалини правового регулювання, так і необхідність змін та удосконалення існуючої системи норм кримінального права. При зміні відповідних меж дозволеного змінюються, відповідно, і юридичні заборони.

Захист інтересів сім'ї та неповнолітніх завжди викликав певний інтерес у законотворчому процесі.

Вважаю за необхідне, при внесенні пропозицій щодо удосконалення норм КК України, звернути увагу на історичний аспект становлення та розвитку законодавства, спрямованого на захист сім'ї та неповнолітніх.

Висвітлення історії розвитку кримінального законодавства у сфері охорони інтересів сім'ї та неповнолітніх, наведення загальної характеристики злочинів та вивчення того, як трансформувалися норми, модифікувалася база підходів